

22. Ильинская В. А. Некоторые мотивы раннескифского... – С. 86–107; Ильинская В. А. Навершие из Майкопского и Новочеркасского музеев / В. А. Ильинская // СА. – 1967. – № 4. – С. 295–301; Ильинская В. А. Образ кошачьего хищника... – С. 64–85; Ильинская В. А. Образ коня и быка... – С. 41–44; Ильинская В. А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин / В. А. Ильинская – К., 1975. – С. 222; Іллінська В. А. Золоті прикраси скіфського архаїчного убору / В. А. Іллінська // Археологія. – 1971. – В. 4. – С. 73–79.
23. Переводчикова Е. В. Прикубанский вариант скифского звериного стиля. Автореф. дис. ... канд. истор. наук : спец. 07.00.06. «Археология» / Е. В. Переводчикова. – М., 1980; Полідович Ю. Б. Зазн. праця. – С. 4.
24. Ильинская В. А. К вопросу о развитии общественных отношений в Скифии / В. А. Ильинская // КСИА АН УССР. – 1953. – № 2. – С. 38–40.
25. Ильинская В. А. О скифах-пахарях и будинах Геродота / В. А. Ильинская // КСИИМК. – 1951. – № 40. – С. 28–33; Ильинская В. А. О скифском Герросе времени Геродота / В. А. Ильинская // Тез. докл. и сообщений конференции по вопросам скифо-сарматской археологии. – М., 1967. – С. 16–18; Іллінська В. А. Андрофаги, меланхлени, будини або скіфи? / В. А. Іллінська // Археологія. – 1970. – Т. XXIII. – С. 23–39.
26. Іллінська В. А. Скіфська вузда VI ст. до н. е. (за матеріалами Посулля) / В. А. Іллінська // Археологія. – 1961. – Т. XIII. – С. 38–61; Ильинская В. А. Скифская узда IV в. до н. э. / В. А. Ильинская // Скифские древности. – К., 1973. – С. 42–63.
27. Іллінська В. А. Скіфські сокири / В. А. Іллінська // Археологія. – 1961. – Т. XII. – С. 27–53.
28. Ильинская В. А. О бронзовых наконечниках стрел так называемого жаботинского и новочеркасского типов / В. А. Ильинская // Тези пленарних і секційних доповідей (результати польових археологічних досліджень 1970–1971 років на території України). – Одеса, 1972а. – С. 186–190; Іллінська В. А. Бронзові наконечники стріл так званого жаботинського і новочеркаського типів / В. А. Іллінська // Археологія. – 1973. – № 12. – С. 13–26.
29. Ильинская В. А. О священной чаше у скифов / В. А. Ильинская // Краткие тез. докл. конференции «Античные города Северного Причерноморья и варварский мир». – Л., 1973. – С. 13–15.
30. Ильинская В. А. Скифская узда IV в. до н. э. / В. А. Ильинская // Скифские древности. – К., 1973. – С. 42–63; Ильинская В. А., Горишний П. А. Бронзовая бляха из кургана у с. Жовнино / В. А. Ильинская, П. А. Горишний // Скифский мир. – К., 1975. – С. 207–210; Ильинская В. А. Курганы VI в. до н. э. у с. Матусов / В. А. Ильинская, Б. Н. Мозолевский, А. И. Тереножкин // Скифия и Кавказ. – К., 1980. – С. 31–63.
31. Мозолевський Б. М. Товста могила / Б. М. Мозолевський. – К., 1979. – 251 с.

L. Grygorieva

V. A. ILLINSKA – PROMINENT RESEARCHER OF THE SCIFF LEGACY

This historiographical article is devoted to the life way of the well-known Ukrainian archaeologist V. A. Illinska, who investigated the Scythians' monuments and obtained great results in this field.

Keywords: Scythians' archaeology, historiography, personality, V. A. Illinska.

УДК: 904.22(477)“6383”

Фіалко О. Є.

ОЗБРОЄННЯ СКІФСЬКИХ АМАЗОНОК

Статтю присвячено дослідженню асортименту та характеру озброєння скіфських амазонок. Археологічні знахідки озброєння і спорядження войовничих жінок з Північного Причорномор'я майже збігаються із тими, що описані в писемних та художніх джерелах. Загалом паноплія жінок цілком відповідала озброєнню скіфського війська. Проте амазонки надавали перевагу металній зброї і майже не користувались зброєю рукопашного бою. Військового мистецтва діви навчалися малку.

Ключові слова: амазонки, зброя, Скіфія, Північне Причорномор'я.

Амазонки – популярні персонажі літературних творів античних авторів, втілені в численних зразках прикладного мистецтва, мають цілком реальні прообрази. В усякому разі наявність

озброєних жінок серед скіфських вояків є визнаним фактом.

У стародавніх міфах виводиться войовничий народ жінок – сильних, безстрашних, красивих

вершниць, що відмінно володіють зброєю. Їхні бойові якості греки цінували настільки високо, що закликали загони войовничих дів на допомогу в баталіях із супротивником. Антична літературна традиція надає досить цінні відомості щодо походження, способу життя та певних звичок амазонок, завдяки чому вимальовується вельми конкретний й виразний образ цих войовничих жінок. Батьками амазонок, як засвідчено в епічній поемі Аполлонія Родоського «Аргонавтика», вважаються бог війни Арес та наяда Гармонія [1]. Отже, своєю чудовою статтю та вродою вони зобов'язані матері. Надаючи характеристику амазонкам, Діодор Сицилійський відзначав не лише їхню красу, а й відмінну силу, розум та військові таланти [2]. Займатися військовими справами і проводити життя зі зброєю та на конях дівчат привчив, як повідав Філострат, їхній батько і родоначальник Арес [3]. Тож цілком логічними тоді є й свідчення Діодора Сицилійського про те, що ці дивні вершниці вшановують бога війни Ареса і богиню полювання Артемиду Таврополе [4]. Серед інших богів, яким амазонки приносили офіру під час свята коневбивства, Каллісфен пригадує Зевса, Посейдона та Гефеста [5]. Реєстр божеств, яких ушановували войовниці, підкреслював не лише їхню природу і захоплення, а й очевидні відмінності від вірувань й обрядів грецьких жінок.

У наративних джерелах містяться досить яскраві і точні свідчення про постійні військові тренування та озброєння амазонок. Діодор Сицилійський повідав про двох доблесних цариць амазонок (мати й доньку), які привчали дівчаток із самого раннього віку до полювання і щоденних занять військовими мистецтвами. Причому під час військових походів велику увагу приділяли дисципліні [6]. Помпоній Мела в «Землеписі» додавав, що амазонки займаються тими ж справами, що й чоловіки, і навіть не звільняються від військової служби. Чоловіки служать в піхоті і в битві метали стріли, а жінки вступають у кінні сутички і накидають на ворогів аркани та знищують їх, затакуючи цей аркан [7]. Вправними вершницями їх змальовує й Гіппократ у творі «Про повітря, води і місцевості»: амазонки «стріляють з луків та кидають дротики, сидячи на конях» [8].

За спостереженнями давніх авторів, наступальною зброєю амазонок були луки зі стрілами, сокири, дротики і списи [9]. До речі, Олександр Македонський в листі до матері окремо зауважив, що амазонки використовували сокири [10]. Крім того, як розповідав Помпоній Мела, жінки і в бою, і на полюванні спритно вправлялися з арканом – довгою мотузкою з петлею на кінці [11]. Що ж до вбрання та обладунку войовниць, Геродот, напевно, не випадково ак-

центував увагу на тому, що амазонки носять чоловічий одяг [12]. Здається, вибір саме такого вбрання диктувався не лише кліматичними умовами, а й характером занять і середовищем існування. Страбон повідомляв, що шоломи, плащі й пояси вони виготовляють собі зі шкір диких звірів [13]. З останнього випливає, що на відміну від чоловіків-воїнів жінки не мали важких металевих захисних обладунків. Отже, захисний обладунок жінок складався лише з пояса (як це випливає з міфологічного сюжету, пов'язаного з царицею Іполитою) та невеликих легких щитів у формі півмісяця.

Багату інформація про способи ведення бою, озброєння і спорядження войовничих жінок міститься в творах образотворчого мистецтва. Різноманітні композиції за участю амазонок прикрашали монументальні архітектурні споруди, внутрішні інтер'єри приміщень, фризи саркофагів, різні за призначенням кам'яні рельєфи, твори торевтики, вази та інші вироби [14]. Найбільш популярною в античному мистецтві, починаючи з епохи архаїки, була тема амазономехії – битви між амазонками та грецькими героями (рис. 1, 4–5), що ілюструє загальногрецькі міфи. Не менш поширеними були сцени грифonomехії – битви амазонок із грифонами (рис. 1, 1). Проте досить багато (переважно на розписних вазах) зустрічається статичних зображень озброєних дів поряд з конем або грифоном, а іноді це просто їхні протоми або голови.

Рис. 1. Зображення озброєних амазонок:
1–2 – на золотому калафі з кургану Велика Близниця;
3–5 – на червонофігурних вазах

Дів, зображені на колісницях, у кінному і пішому бою, озброєні сокирами, мечами, списами, луками й легкими місяцеподібними щитами. В одних групах амазонки явно беруть гору, в інших перемога, безперечно, на боці греків. На

більш ранніх витворах, особливо з материкової Греції, переважають зображення вершниць із сокирою специфічної форми чи мечем, в легкому короткому вбранні явно грецького типу, іноді в полотняному панцирі та металевому шоломі (рис. 1, 5). Для пізнішого часу, особливо на Боспорі, характерними є одягнені в чоловіче вбрання фігури жінок зі шкіряними шоломами на голові, озброєні вони переважно списом чи луком, рідше бойовою сокирою (рис. 1, 2–4). Часто захисним обладунком амазонок є щит – зазвичай невеликий за розміром у формі напівмісяця (рис. 1, 2, 4), проте зустрічаються й овалної форми. Всі ці зображення цілком узгоджуються з інформацією про амазонок з наративних джерел.

Завдяки археологічним дослідженням на теренах сучасної України, що набули значного розмаху в 1960–80-х рр., накопичено дуже цікавий і цінний матеріал. Особливо це стосується пам'яток скіфської доби. В ході розкопок було з'ясовано, що в середовищі кочовиків дійсно існували жінки, які подібно до чоловіків (а, можливо, і нарівні з ними) не тільки носили зброю, а й брали участь у військових сутичках. Саме завдяки останнім обставинам цих жінок було поховано відповідно до традиційного похорону скіфських воєв'яків – за тими ж ритуалами, з такими ж почестями, і найголовніше – з особистою зброєю.

Вивченню поховальних пам'яток скіфських амазонок перешкоджають дві вагомні перепони: погане збереження металевих речей в умовах степу та пограбування комплексів. У результаті грабежів, по-перше, багато знайдених наборів супровідного реманенту мають значні втрати або в могилах взагалі нема нічого, по-друге, важко встановити кількість похованих в конкретній могилі, по-третє, утруднено встановлення статі небіжчика. Ці обставини призводять до втрати великого інформативного масиву. І як наслідок, значна частина поховальних комплексів амазонок «розчинилася» в загальному колі скіфських поховань.

Проте на землях сучасної України відомо близько 130 могил кінця V–IV ст. до н. е. [15], що напевне належали озброєним жінкам. Стосовно загальної кількості скіфських поховань зі зброєю в Понтійських степах могили жінок – воєв'яниць становлять четверту частину [16]. А це означає, що кожним четвертим воєв'яком у скіфів Північного Причорномор'я була жінка.

Зброя наявна в поховальних комплексах кожної амазонки. Асортимент зброї, яку мали в користуванні жінки, виявляється дещо обмеженим.

Практично кожна амазонка мала **луку із набором стріл**. Лук не зберігся в похованнях жодного разу. Стріли представлено сагайдачними

наборами, в пучках та поодинокими екземплярами. Вціліли лише вістря, деревка та їхні оперення не зафіксовано. Іноді зберігаються короткі частини деревків у втулках біля вістер. Не виключено, що в певних випадках у ритуальних цілях деревка стріл були навмисно зламані. В користуванні у скіфів були стріли з наконечниками, виготовлені з бронзи, заліза, кістки і дерева. Зазвичай в набори амазонок входили стріли з відлитими з бронзи тригранними та трилопатовими наконечниками (рис. 2, 1, 4, 5), типовими для пам'яток кінця V – початку III ст. до н. е. [17]. Кількісно переважають тригранні вістря. Норм «боекомплекту» стріл не існувало. Така ситуація характерна для всіх сагайдачних наборів скіфів, незалежно від статі та соціального рівня їхнього володаря [18]. В речових комплексах амазонок зустрічається від кількох одиниць чи кількох десятків до сотні і більше стріл. Найбільшу кількість зафіксовано, приміром, у похованні 1 кургану 45 біля с. Любимівка (Херсонська обл.) – 98 екз., похованні 3 кургану 2 біля с. Зелене (Херсонська обл.) – 107 екз., похованні 2 кургану 12 біля уроч. Носаки (Запорізька обл.) – 119 екз., похованні 1 кургану 8 біля с. Нове (Запорізька обл.) – 130 екз., похованні 3 кургану 38 біля с. Любимівка (Херсонська обл.) – 135 екз. [19]. До числа одиничних знахідок належать вістря, виготовлені з інших матеріалів. Три залізних вістря знайдено у похованні 2 кургану 8 біля с. Тернівка (Запорізька обл.); два екземпляри (разом із 5 бронзовими) – в похованні 2 кургану 40 могильника Мамай-Гора (Запорізька обл.); один екземпляр (серед 16 бронзових) – в похованні 6 кургану 10 Чортомлицького могильника

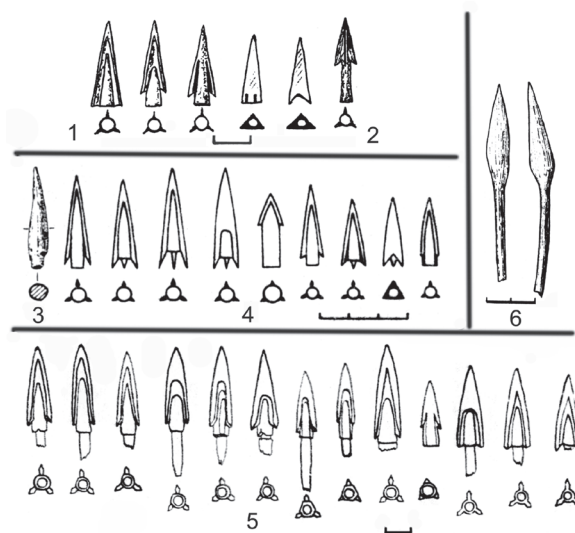

Рис. 2. Типи наконечників стріл з поховань озброєних жінок: 1–2 – поховання 2 кургану 9 біля с. Старий Мерчик; 3–4 – поховання 2 кургану 6 біля с. Нове; 5 – поховання 1 кургану 34 Чортомлицького могильника; 6 – поховання 2 кургану 13 групи БОФ; 1, 4, 5 – бронза, 2 – залізо; 3, 6 – дерева

(Дніпропетровська обл.); один (серед 62 бронзових) – у похованні 2 кургану 9 біля с. Старий Мерчик (Харківська обл.). Останній, що зберігся найкраще, – трилопатевий з довгою циліндричною втулкою (рис. 2, 2). Часто залізні вістря належать до більш раннього часу, ніж решта бронзових стріл у наборі. Не виключено, що таке архаїчне вістря мало правити за певний амулет. Два кістяних вістря (разом із 7 бронзовими) відкрито в похованні 1 кургану 1 біля с. Солдатське (Миколаївська обл.). Вважається, що кістяні вістря призначалися для полювання. До числа надзвичайно рідкісних належать дерев'яні стріли. В сайгаку з поховання 1 кургану 5 поблизу с. Нове разом із 82 бронзовими вістрями було два дерев'яних – круглих у перетині з невеликими прижатыми шипами (завдовжки 4,4 см); в наборі серед 24 бронзових наконечників в похованні 2 кургану 6 того ж могильника зберігся один дерев'яний екземпляр (рис. 2, 3), аналогічний описаному вище, проте трохи коротший (3,7 см). Дві цільні стріли з дволопатевидами вістрями ромбічної форми походять з набору поховання 2 кургану 13 групи БОФ (Дніпропетровська обл.). Довжина вістря їх близько 5 см, загальна довжина 8,5 та 9,0 см (рис. 2, 6). Такі стріли маловідомі через погану збереженість деревини. З цієї ж причини не вдається повністю відтворити й *сагайдаки* – вузькі видовжені футляри, виготовлені з дерева та шкіри, що зазвичай були покладені біля руки (інколи за головою) небіжчиці. Краще за інші зберігся сагайдак з поховання 3 кургану 38 біля с. Любимівка (Херсонська обл.). Він являв собою обтягнений шкірою дерев'яний каркас, розмірами 62,0 × 15,0 см, нижню частину якого прикрашали тонкі електрові платівки. До начиння цього сагайдака, окрім 135 стріл із бронзовими вістрями, входив і залізний ніж з кістяною ручкою. Часто для ножа в сагайдаку облаштовували спеціальне відділення – кишеню [20]

У цьому контексті варто згадати ще два випадки знахідок стріл. У похованні 1 кургану 13 згадуваної вже групи БОФ вістря стріли застрягло в коліні жінки. А в похованні 1 кургану 30 Чортотлицького могильника бронзове вістря засіло в черепі небіжчиці. Обидва артефакти є прямими свідченнями участі цих жінок у військових сутичках.

Друга позиція серед популярної в амазонок зброї належить *списам та дротикам*, із кількісним переважанням перших. Застосовувалися *короткі списи* із залізними вістрями та підтоками, круглими в перетині дерев'яними ратищами. Останні досить рідко зберігались в могилах, переважно в уламках. В той же час вельми часто в пограбованих комплексах про наявність списа чи дротика свідчать саме підтоки, залишені чи

загублені грабіжниками. Встановити довжину списа чи дротика можна завдяки розташуванню знайдених *in situ* в могилі вістря та підтока. Приміром, повна довжина спису з поховання 1 кургану 5 біля с. Нове (Запорізька обл.) становила 2,07 м [21]. Майже такої ж довжини (2,1 м) були два списи з поховання кургану 13 Стеблівського могильника (Черкаська обл.) [22]. Це цілком відповідає розмірам звичайних скіфських списів та дротиків [23]. Більшість залізних наконечників гостролистої форми. Вони різняться довжиною втулки, край якої зазвичай охоплює муфта (рис. 3, 2, 5). Вістря списів зафіксовані в 36 поховальних комплексах амазонок. Ще в дев'яти могилах знайдено лише підтоки (один чи два). Отже, майже кожену третю небіжчицю поховали зі списом. Кількість списів в одному похованні – один чи два (в приблизно однаковому співвідношенні). Лише в одному випадку – поховання 2 кургану 6 біля с. Нове – жінка мала три списи.

Дротики – короткі списи із видовженими наконечниками жалоподібної форми, що були спеціально призначеними для метання. Кількісно вони значно поступалися спискам. Ця тенденція характерна і для скіфської зброї в цілому [24]. Дротики визначено лише в одинадцяти могилах амазонок. Їх клали в могили по одному. В половині випадків дротики складали пару зі списом (рис. 3, 4–5). Винятком є поховання 2 кургану 11 біля с. Львова (Херсонська обл.), де знайдено два дротики, та курган 13 Стеблівського могильника (Черкаська обл.), де лежало три дротики (рис. 3, 1). Дерев'яні ратища більшості списів і дротиків мали циліндричний чи конічний підток (рис. 3, 3) на нижньому кінці. Проте ця частина зброї була необов'язковою. Конструктивні особливості та тактико-технічні характеристики, підпорядковані функціональному призначенню зброї, свідчать, що амазонки надавали перевагу металевим спискам та дротикам.

Наконечники списів і дротиків часто тримали в шкіряних або тканих чохлах, затягнутих шнурком з ворваркою. Залишки такого чохла з кістяною ворваркою-гудзиком зафіксовано, приміром, у похованні 1 кургану 5 біля с. Нове, дві залізні ворварки на втулках дротиків – у похованні 1 кургану 13 біля с. Стеблів (рис. 3, 1).

Правдоподібно, на озброєнні амазонок була й *праця* – ще один вид метальної зброї, призначеної для бою на дальні дистанції. Принцип її дії полягає в тому, що вояк розкручує прашу і, відпустивши один з ременів, посилає кам'яну кулю у бік супротивника. В похованнях зберігаються лише пращеві камені (рис. 3, 6). «Кулі» більшість правильно округлої форми виготовляли з різних порід каменю і різнилися розмірами. У скіфських пам'ятках відомі такі кам'яні роз-

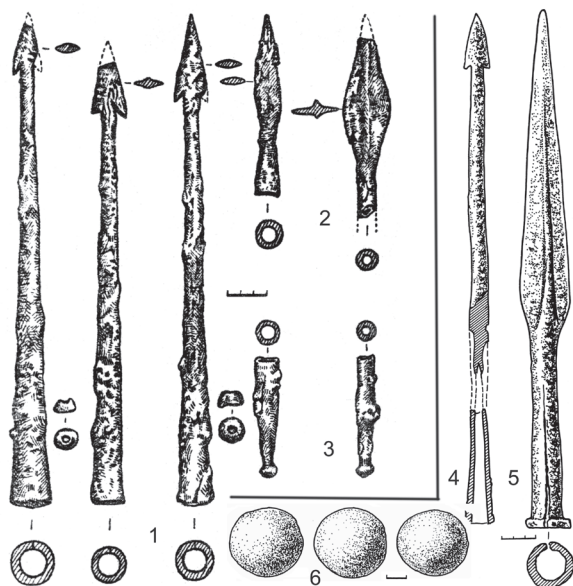

Рис. 3. Зброя з курганів амазонок: вістря дротиків (1, 4) та списів (2, 5), підтоки (3), пращеві камені (6). 1–3 – курган 13 Стеблівського могильника; 4–6 – поховання 3 кургану 3 біля с. Зелене; 1–5 – залізо, 6 – камінь

міром від волоського горіха до курячого яйця і навіть яблука [25]. Камінці знайдено у 18 поховальних комплексах амазонок – від одного до п'яти в наборі. Проте виділення саме пращевих із загального масиву знахідок каменів дещо ускладнене, бо вони схожі з тими, що слугували нагрівальними елементами. Пращу використовували і піхотинці, і кавалерія. Непопулярність цієї зброї в жіночому середовищі, можливо, пояснюється її великою вагою.

Зброя ближнього бою не є характерною для амазонок. Жодного разу в похованнях не знайдено *бойової сокири*, хоча на витворах художнього мистецтва амазонки часто тримають в руках саме легкі сокири. Утім ця зброя не належить до числа популярної і в скіфському середовищі в цілому. Залізні *мечі та кинджали* були основною зброєю рукопашного бою у війську скіфів. Проте цей вид клинкової зброї трапляється лише у двох могилах амазонок. У похованні 3 кургану 38 поблизу с. Любимівка (Херсонська обл.) меч лежав в головах небіжчиці. Він мав дволезовий клинок, ниркоподібне перехрестя, руків'я закінчувалось антенним навершям. Загальна довжина меча дорівнювала 58 см [26]. В похованні 2 кургану 22 поблизу с. Виноградне (Запорізька обл.) – меч поклали зверху на тіло похованої жінки, попередньо зігнувши його клинок. Меч мав вузький дволезовий клинок, що звужувався до вістря, метеликоподібне перехрестя та брускоподібне руків'я. Форма навершя непевна через корозію металу. Загальна довжина меча – 64 см, ширина клинка та руків'я – 4,0 см, перехрестя – 6,5 см [27]. У скіфському озброєнні виділяється два види клинкової зброї: короткий меч (кинджал)

та довгий меч. Основним критерієм віднесення до одного з цих видів зброї вважається довжина. Отже, до кинджалів належать екземпляри від 17,0 до 50,0 см завдовжки [28]. Довші екземпляри (від 50,0 до 85 см і вище) репрезентують мечі. Є. В. Черненко розподіляв таку зброю на кинджали (до 35 см), короткі мечі (до 50 см), які в літературі часто називаються акінаками, та довгі – понад 70 см завдовжки [29]. Проте у воєнно-енциклопедичних виданнях в основу різниці між кинджалом та мечем покладено не довжину, а функціональне призначення зброї. Тобто меч розуміється як переважно рубляча і менше колюча холодна зброя, а кинджал в основному розрахований на колючий удар і менше на ріжучий чи рублячий [30]. Виходячи з археологічних знахідок, амазонки начебто віддавали перевагу довгим залізним мечам. Скіфські мечі давали змогу ефективно діяти як у кінному, так і в пішому порядку.

Захисний обладунок амазонок представлено дуже бідно. Його репрезентують поодинокі знахідки шкіряних поясів та панцирів із лускатим металевим покриттям. Тільки в трьох могилах виявлено рештки однотипних *бойових поясів* з набірними бронзовими пластинами: у кургані 16 групи Аккермень поблизу с. Новопилипівка (Запорізька обл.), кургані 11 поблизу с. Львово (Херсонська обл.) та кургані 423 поблизу с. Журівка (Черкаська обл.). У двох поховальних комплексах збереглися невиразні уламки залізних *панцирів*: курган 30 Чортотомлицького курганного поля та курган 5 могильника Мамай-Гора. Різні за розміром (відповідно тому, до якої частини обладунку вони належать) платівки мали підпрямокутну форму та кілька отворів для кріплення. В похованнях вони збереглися у вигляді блоків платівок, що «склеїлися» оксидом заліза. Знахідка майже *повного захисного озброєння* походить з могили дівчинки-підлітка з кургану 5 поблизу с. Зелене (Херсонська обл.). Панцир – безрукавна сорочка, що застібається на правому боці. Довжина сорочки 48,0 см, ширина 50,0 см. Опличчя кріпилися до спинної частини обладунку за допомогою залізних ворварок і шнурків. Залізні платівки набору нашито на шкіряну основу горизонтальними рядами знизу вгору. Кожен верхній ряд трохи зміщено у бік таким чином, що верхня пластина перекривала стик між двома пластинами нижнього ряду. По краях шкіра основи загорнута назовні у вигляді валика. До набору для забезпечення максимальної рухливості частин обладунку входили пластини різної величини. Один із бічних і нижній край пластин загнуті всередину. Пластини мають по два-три отвори у верхній частині і на одному бічному краю. До комплексу входили ще *пелерина*, що захищала спину, та *набедреники* [31].

Отже, виходячи із знахідок, захисний обладунок рядових воїнів, імовірно, був шкіряним або повстяним (що відповідає інформації писемних джерел). Унікальність знахідки з кургану 5 біля с. Зелене не лише в тому, що інших воїнів в повному захисному обладунку в масиві скіфських пам'яток не знайдено, а й у тому, що цей випадок підтверджує свідчення античних авторів про навчання амазонок військової майстерності з раннього дитинства.

Має сенс звернути увагу на те, що інколи до набору заупокійного реманенту входять такі речі, як *бронзовий казан* (поховання 3 кургану 38 біля с. Любимівка, поховання 1 кургану 8 біля с. Волчанськ, поховання кургану 4 біля с. Велика Знам'янка) і *срібна золота* в похованні 3 кургану 38 біля с. Любимівка та *срібні* в похованні 2 кургану 13 групи БОФ, похованні 2 кургану 38 біля с. Відрадне та кургані 16 могильника Мамай-Гора. Ці речі безсумнівно позначають поховання жінок-воєначальників, ватажків військових підрозділів.

І, нарешті, останній момент, який в цьому контексті не можна оминати. Жодного разу озброєну жінку не поховали разом із бойовим конем. Фактично немає в похованнях засобів управління конем – амуніції і нагайок. Тільки в трьох могилах є металеві деталі кінської вуздечки: кургані 447 біля с. Журівка, кургані 35 біля с. Бобриця та кургані 13 Стеблівського могильника (Черкаська обл.). Ця ситуація видається досить дивною і незрозумілою. Письмова та художня традиції налаштовують на сприйняття амазонок як спритних наїзниць тобто представниць легкої кавалерії. Цей казус можна пояснити лише словами Гіппократа про те, що після заміжжя савроматські жінки сідали на коня лише у разі військової загрози. Очевидно, з часом – за археологічними матеріалами з другої половини V ст. до н. е. – амазонки стають менш воїничними і самостійними. За необхідності вони брали участь у скіфських військових походах і баталіях захисного характеру у складі легкоозброєних загонів, ймовірно, піхотинців. Можливо,

виступали вони і найманцями, приміром, у представників знаті з лісостепових регіонів, які періодично піддавалися нападам чергових хвиль кочовиків. Імовірно, до числа таких належать воїниці з поховання 1 кургану 9 біля с. Старий Мерчик та поховання 2 кургану 25 біля с. Гришківка (Харківська обл.). Таке припущення цілком правдоподібне, якщо врахувати, що обидва могильники співвідносяться із лісостеповим відрізком Муравського шляху [32].

Отже, археологічні джерела, як і більш рання писемна та художня традиції, фіксують наявність у скіфському середовищі Північного Причорномор'я жінок, що займалися військовою справою. У суспільстві, члени якого задіяні у збройних конфліктах та далеких походах, жінки змушені ставати на захист своєї домівки, сім'ї (дітей та людей похилого віку), стада і майна. На озброєнні скіфських амазонок була переважно металеві зброя – це перш за все луки та стріли, металеві списи, дротики та праща. Зброєю рукопашного бою – мечі та кинджали, бойові сокири, клевці, чекани (і тим більше ударну зброю) жінки майже не використовували. Що до принципу дії, то йдеться про металеву зброю в побуті амазонок і фактично повне ігнорування ударно-рублячої та рублячо-колячої зброї. В цілому ж зброя скіфських воїниць повністю відповідала тій, що була у користуванні скіфського війська. Найбільш популярний у амазонок лук застосовувався як у пішому порядку, так і з коня. Стрільба ж вершника в русі по рухомій цілі потребувала неабиякого вміння. Для досягнення значної дальності враження противника та влучності стрільби було необхідне тривале навчання [33]. Знахідки зброї в могилах дівчаток із кургану 5 біля с. Зелене свідчать, що мистецтву враження ворога скіфські амазонки навчалися змалку. В той же час вік похованих демонструє, що військовий обов'язок амазонки виконували фактично до старості. За характером зброї та захисного обладунку скіфські амазонки становили легкоозброєні мобільні військові підрозділи.

1. Аполлоний Родосский. Аргонавтика (II, 990). Тут і далі цитується за: Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. В. Латышев // ВДИ. – 1947. – № 1–4.
2. Диодор Сицилийский. Библиотека (II, 44,45; XVII, 77,2).
3. Филострат III. Рассказ о героях (III).
4. Диодор Сицилийский. Библиотека (II, 46).
5. Каллисфен. Жизнь и деяния Александра Македонского (III, 25).
6. Диодор Сицилийский. Библиотека (II, 45–46).
7. Помпоний Мела. Землеописание (I, 19 (114)).
8. Гиппократ. О воздухе, водах и местностях (24).
9. Пиндар. Немейские оды (III, 38); Страбон (XI, V, 1).
10. Каллисфен. Жизнь и деяния Александра... (III, 26).
11. Помпоний Мела. Землеописание (I, 19 (114)).
12. Геродот. Истории (IV, 116).

13. Страбон. География (XI, V, 1).
14. Bothmer D. Amazones in Greek Art / D. Bothmer. – Oxford, 1957; Charbonneau J., Martin R., Villard F. Grèce Classique (480–330 avant J.-C.) / J. Charbonneau, R. Martin, F. Villard. – Gallimard, 1969; Charbonneau J. Grèce Hellénistique (330–50 avant J.-C.) / J. Charbonneau, R. Martin, F. Villard. – Gallimard, 1970; Лосева Н. М. Искусство Этрурии и древней Италии / Н. М. Лосева, Н. А. Сидорова. – М., 1988; Simon E. (Hrsg.) Mythen und Menschen. Griechische Vasenkunst aus seiner deutschen Sammlung / E. Simon. – Mainz, 1997; Hamiaux M. Louvre. Les sculptures grecques II / M. Hamiaux. – Paris, 1998; Шталь И. В. Свод мифо-эпических сюжетов античной вазовой живописи по музеям Российской Федерации и стран СНГ. Пелики. 4 в. до н.э., керченский стиль / И. В. Шталь. – М., 2000; Boardman J. The History of Greek

- Vases / J. Boardman. – London, 2001; Fornasier J. Jagddarstellungen des 6.–4. Jhr. v. Chr. Eine ikonographische und ikonologische Analyse / J. Fornasier. – Münster, 2001; Савостина Е. А. Боспорский рельеф со сценой сражения (Амазономахия?) / Е. А. Савостина (ред.). – М., 2001; Fialko E. E. Wooden Sarcophagus with Polychrome Paintings from Scythian Barrow / E. E. Fialko // *Tracii și Vecinii Lor în Antichitate. The Thracians and Their Neighbours in Antiquity. Studia in Honorem Valerii Sirbu*. – Brăila, 2010; Фіалко Е. Е. Амазонки в памятниках античного искусства / Е. Е. Фіалко // Боспорские исследования № 24. – Симферополь–Керчь, 2010 та ін.
15. Fialko E. E. Amazons' burials in the lands of Steppe Scythia / E. Fialko // *Mousaios, XIV. The Necropolises and the Environment (1st mill. BC)*. – Buzău-Brăila, 2009. – P. 47; Fialko E. Skythische "Amazonen" in den Nordschwarzmeesteppen / E. Fialko // *Amazonen. Geheimnisvolle Kriegerinnen*. – Speyer, 2010. – P. 119.
 16. Бунятян Е. П. Методика социальных реконструкций в археологии (на материале скифских могильников IV–III вв. до н. э.) / Е. П. Бунятян. – К., 1985. – С. 184; Фіалко Е. Е. Погребения женщин с оружием у скифов / Е. Е. Фіалко // *Курганы Степной Скифии*. – К., 1991. – С. 15.
 17. Мелюкова А. И. Вооружение скифов / А. И. Мелюкова. – М., 1964. – С. 25–29.
 18. Грицюк В. М. Військо скифів (озброєння, організація, війни та воєнне мистецтво) / В. М. Грицюк. – Чернівці, 2009. – С. 63.
 19. Реєстр згадуваних у статті пам'яток з мапою їх розташування див.: Фіалко Е. Е. Погребения женщин... – С. 14–15.
 20. Черненко Е. В. Скифские лучники / Е. В. Черненко. – К., 1981. – С. 43.
 21. Фіалко Е. Е. Скифские курганы у с. Новое // *Древнейшие скотоводы степей юга Украины*. – К., 1987. – С. 174.
 22. Скорый С. А. Стеблев : скифский могильник в Поросье. – К., 1997. – С. 89.
 23. Мелюкова А. И. Вооружение... – С. 43; Черненко С. В. Лицарі Великої Скіфії / С. В. Черненко // *Золото Степу. Археологія України*. – К.–Шлезвіг, 1991. – С. 133.
 24. Грицюк В. М. Військо скифів... – С. 66.
 25. Мелюкова А. И. Вооружение... – С. 68.
 26. Лесков А. М., Черненко Е. В., Болтрик Ю. В., Болдин Я. И., Зарайская Н. П. Отчет о раскопках Каховской экспедиции в 1968 году. – Науковий архів ІА НАНУ, № 1968/15. – С. 72.
 27. Отрошенко В. В., Рассамкин Ю. Я., Константиnescу Л. Ф., Нор Е. В., Покляцкий О. В., Савовский И. П. Отчет о раскопках Запорожской экспедиции в 1984 г. – Науковий архів ІА НАНУ, № 1984/10. – С. 46.
 28. Мелюкова А. И. Вооружение... – С. 46; Артамонов М. И. Киммерийцы и скифы / М. И. Артамонов. – Л., 1974. – С. 40; Горелик М. В. Оружие Древнего Востока / М. В. Горелик. – М. : Наука, 1993.
 29. Черненко Е. В. Военное дело скифов (вооружение, тактика, стратегия) : автореф. дис. ... д-ра истор. наук: 07.00.06. – К., 1988. – С. 9.
 30. Грицюк В. М. Військо скифів... – С. 69–71.
 31. Фіалко О. С. Скіфські воїнські поховання біля с. Зелене на Херсонщині / О. С. Фіалко // *Актуальні проблеми археології : Тези міжнародної наукової конференції на пошану І. С. Винокура. (Кам'янець-Подільський 23–25 вересня 2010 р.)*. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 40–42.
 32. Окатенко В. Н. Погребения кочевнического типа скифского времени вдоль Лесостепного отрезка Муравского шляха / В. Н. Окатенко // *Вестник Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина*. – 2006. – Вып. 38. – С. 282.
 33. Черненко Е. В. Скифские лучники... – С. 115; Грицюк В. М. Військо скифів... – С. 64.

O. Fialko

ARMAMENTS OF SKIFF AMAZONS

The article is devoted to variety and nature of the Scythian Amazon's weapons. Archaeological finds of weapons and equipment of militant women is almost identical to the arms from the written and artistic sources. In general, women panoply completely consistent with the armament of the Scythian army. Amazons preferred missile weapon, and almost did not use melee weapons. Amazon Women learned martial arts since childhood.

Keywords: Amazon, weapons, Scythia, Northern Black Sea Coast.